

A MAGYAR MŰVELTETŐ SZERKEZET TÖRTÉNETE, FINNUGOR HÁTTERE

MIKOLA TIBOR

Amikor néhány évvel ezelőtt B. Comrie írásai alapján felfigyeltem arra, hogy a kauzatív szerkezetek vizsgálata tipológiai szempontból is hálás téma, és tájékozódtam a kérdés uralisztikai szakirodalmában, meglepődve tapasztaltam, hogy ezt a problémakört a kutatók eddig alig méltatták figyelemre. Jellemző, hogy két viszonylag jól ismert uráli nyelv (az osztják és a nyenyec) számomra elérhető szakirodalmában sem találtam a kauzatív szerkezeteket tárgyaló írást. Most, hogy a kérdés fontosabb magyar nyelvészeti vonatkozásaiban próbáltam tájékozódni, úgy látom, hogy ez a témakör nálunk sem igen népszerű. Kronológiai sorrendben összefoglalom három jelentős magyar nyelvészeti kézikönyvnek a kauzatív szerkezetekre vonatkozó megállapításait.

A MMNyR II. a határozókat tárgyaló fejezetben érinti a műveltető szerkezeteket. A *-vall/-vel* ragos eszközhatározót bemutató részben nem említi meg, hogy e ragot használják a műveltető szerkezetekben is, hanem csak a névutós eszközhatározó kapcsán utal a minket itt érdeklő kérdésre. Ezt írja: „Lehetőleg ne használjuk az *által* névutót műveltető ige mellett. Ilyenkor helyesebb és egyszerűbb a *-vall/-vel* rag. Pl. *Fehérneműjét a Patyolat által tisztíttatja* (közny.). Helyesen: a *Patyolattal*.” (B. Lőrinczy 1962: 208.) Én sohasem hallottam még, hogy valaki a Patyolat által tisztíttatná a ruháneműjét, de inkább az a problémám az idézett résszel, hogy csak érintőlegesen tárgyalt egy fontos és érdekes mondattani jelenséget.

Komlósy (1992: 441–4) sokkal több teret szentel a kérdésnek. Mondattani szempontból a következőkre hívja fel a figyelmet:

- „2. olyan szituációkat jelölnek [ti. a műveltető igék; M.T.]” amelyekben az alapigével jelölt eseményt egy ahhoz képest külső, új szereplőnek az eredeti szereplők valamelyikére (az ige alanyára) gyakorolt hatása váltja ki;
3. a képzett ige argumentumstruktúrája ezzel az új szereplővel bővebb az eredeti igéénél.
4. Az új szereplő a műveltető igét tartalmazó mondatokban alanyként jelenik meg. Ezzel párhuzamosan az eredeti szereplők szintaktikai funkcióiban is változások következnek be, mégpedig a következőképpen:
  - a) ha az alapige tárgyatlan volt, akkor annak alanyi funkciójú szereplője a műveltető ige mellett tárgyi funkciót kap:

János dolgozik → Feri dolgoztatja Jánost.

- b) ha az alapige tárgyas volt, akkor alanya a műveltető ige mellett
-vall/-vel ragos vonzattá válik...

János levelet ír → Feri levelet írat Jánossal. (i. m. 442.)

Legutóbb Kiefer tért ki röviden a műveltető szerkezetekre (1998: 256–7). A könyv szóképzéstani fejezetében lényegében a strukturális nyelvtant követi. Az alábbiakat írja: „A műveltető igék az alapigéhez képest egy új vonzattal rendelkeznek, amely a műveltető igét tartalmazó mondatban alanyként jelenik meg. Ezzel egyidejűleg megváltozik az eredeti vonzatok funkciója, mégpedig a következőképpen: ha az alapige tárgyatlan volt, akkor annak alanya a műveltető ige tárgya lesz: *Béla dolgozik → János dolgoztatja Bélát*. Ha ezzel szemben az alapige tárgyas volt, akkor alanya a műveltető ige mellett -val ragos vonzattá válik: *Béla levelet ír → János levelet írat Bélával*.

Érdekes, hogy sem Komlósy, sem Kiefer nem reflektált Hetzron 1976. évi tanulmányára. A tanulságos írásból most a következőkre hívnám föl a figyelmet. Hetzron (1976: 383–6) szól a kauzatív szerkezetek képzésének szemantikai korlátairól. Rámutat arra, hogy műveltető szerkezetet csak akkor lehet alkotni, ha az alapige alanya emberi lény (+ human). Ezért helyesek a következő mondatok:

A mosónővel kimosattam a ruhákat.

A mosodával kimosattam a ruhákat. (A mosodában emberek dolgoznak.)

Helytelenek viszont az alábbi kifejezések:

*A mosógéppel kimosattam a ruhákat.

*A kövel betörettem az ablakot.

A probléma természetesen sokkal bonyolultabb annál, mint ahogy az idézett mondatok alapján gondolhatnánk. Ezt érzékelteti pl. a következő két mondat is:

Véreztettem a sebet.

*Véreztettem a kezemet.

Ezek a műveltető szerkezetek nyilvánvalóan permisszívek. Amíg azonban a sebnak természetes tulajdonsága a vérzés, a kéznek nem az.

Hetzron észrevételeihez a következőket jegyzem meg. Föltehetőleg más nyelvekben is érvényes az a korlátozás, hogy a műveltető szerkezet alapigéjének az alanya csak emberi lény lehet, hiszen csak értelmes lényt tudunk egy feladat elvégzésével megbízni. Talán szerencsésebb is emberi lény helyett értelmes lényt mondani, hiszen magasabb rendű állatokat is lehet megfelelően instruálni. Szerintem helyes mondat pl. a következő:

A juhász a kutyával összetereltette a nyáját.

Egyébként ennek a mondatnak is van értelme: *Kövel betörettem az ablakot*, de itt beleértünk egy meg nem nevezett kivitelező alanyt: *Valakit megkértem arra, hogy kövel törje be az ablakot*.

Hetzron tárgyalt egy másik érdekes problémát is (394–396). Felfigyelt arra, hogy amikor az alapigének nincs tárgya, akkor az alapige alanya, a kivitelező/eszközölő alany (causee) a műveltető szerkezetben nem csak tárgyként, hanem eszközhatározóként is állhat.

Köhögtettem a gyerekekkel.

Köhögtettem a gyereket.

Az árokba pisíltettem a gyerekekkel.

Az árokba pisíltettem a gyerekeket.

Eszközhatározó használata esetében a külső, a kezdeményező alany (causer) számít a kivitelező alany együttműködésére: megkéri, instruálja, hogy mit tegyen. Az akkuzatívuszos szerkezetnek nincs ilyen vonatkozása.

Áttérve a magyar műveltető szerkezetek történetére, előadásom témáját némileg szűkítenem kell, már csak a rendelkezésemre álló idő korlátozott volta miatt is. A továbbiakban csak azokkal a szerkezetekkel foglalkozom, amelyek tárgyi bővítménnyel rendelkező faktitív igét tartalmaznak: valaki csináltat valamit valakivel. Azért vizsgálom éppen ezt a szerkezetípust, mert tipológiai szempontból ez a legérdekesebb. Mi teszi ezt a szerkezetet érdekessé?

A műveltető szerkezetek egy kezdeményező alanyt és egy kivitelező alanyt is tartalmaznak. Aktív igei állítmány mellett a mondat alanya mindig a kezdeményező alany lesz. Ez az alany a kivitelező alany fölé van rendelve, s mivel egy igei állítmányhoz nem rendelhető két különböző szintű alany, a kivitelező alanyt (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért causee-nak is fogom nevezni) más esetben kell tenni. Sok nyelv vizsgálata alapján állapították meg (vö. pl. Comrie 1981: 169–70), hogy az esetek erőssorrendje a következő: 1. alanyeset, 2. direkt tárgy, akkuzatívusz, 3. indirekt tárgy, datívusz. Ezért a causee esete az akkuzatívusz lesz.

Az apa dolgoztatja a fiút.

Abban az esetben azonban, ha az alapigének tárgyi bővítménye van, két tárgyat is tartalmazna a mondat, amennyiben a causee esete is az akkuzatívusz lenne.

*Az apa levelet íratja a fiút.

A nyelvek többnyire nem engedik meg, hogy egy mondatban két különböző szintű akkuzatívuszi névszó legyen. Az uráli nyelvcsaládban egyedül a votják tűri meg a kettős akkuzatívuszt.

Pop at ajze nĭlpiezlĭ ħim šotĭte.

‘A pap az apával (Akk.) a gyerekeknek nevet adatott.’

Dĭšetĭš nĭlpiez gožtet gožtĭte.

A tanító a gyerekekkel (Akk.) levelet íratott.’

A nyelvek többnyire úgy kerülnek el a kettős tárgyat, hogy a causee datívuszba kerül. Az uráli nyelvekben is ez a leggyakoribb szerkezet.

Zürjén: *Me kışkeda...piñ doktorlî.*

‘Én kihúztam a fogamat az orvossal’ (Dat.).

vogul: *Omam lāwt’ijan... wājwāreltas.*

‘Anyám Klaudiával (Dat.) csizmát csináltatott.’

[A példák forrása – és számos további példa – megtalálható egy korábbi tanulmányomban (Mikola 1995).]

Úgy látszik, hogy az esethasználat változását más szempontból is lehet nézni. Már mondatátszövődés esetén is megváltozik az alárendelt mondat alanyának az esete, noha az alárendelt mondat önálló jellege, önálló igei állítmánya megmarad. Ha elfogadjuk azt a gyakran idézett, föntebb is említett állítást, hogy a nominatívusz szabályszerűen az akkuzatívusz váltja fel, akkor a magyar nyelvben egy sor ellenpéldát találunk. É. Kiss Katalin (1998: 156–65) kimutatta ugyanis, hogy mondatátszövődés esetén a főmondat igéjének a vonzatstruktúrája dönti el, hogy az alárendelt mondat alanya milyen formában kerül át a főmondatba.

János Marit akarja, hogy első legyen.

~ *János azt akarja, hogy Mari legyen az első.*

Mari Jánosról ábrándozik, hogy feleségül veszi.

~ *Mari arról ábrándozik, hogy János feleségül veszi.*

Mari Jánosban bíz, hogy feleségül veszi.

~ *Mari abban bíz, hogy János feleségül veszi.*

Ha két mondat, vagy VP, nem csupán átszövődik, hanem összevonódik, a beágyazott VP önállósága megszűnik, akkor az alsó VP összetevői a főlrendelt VP közvetlen összetevői lesznek. Úgy tűnik, a beágyazott VP alanya ilyen esetekben is a főlrendelt ige vonzatstruktúrájához igazodik.

Látom Jánost jönni.

~ *Látom, hogy János jön.*

Ha a vonzat nem akkuzatívuszi, az összevonás lehetetlen:

**Félek Jánostól jönni.*

Félek, hogy János jön.

A tárgyi mellékmondat betoldása azonban csak néhány érzékelést jelentő ige mellett történhet meg. Nem vonható össze egy mondatba pl. az *Érzem, hogy János szeret* alakú összetett mondat.

Ha az ige alanyt kíván, a beolvasztott VP alanya megtartja nominatívuszi esetét.

János már jönni látszik. – Látszik, hogy János már jön.

A magyar műveltető szerkezet esethasználata – a causee eszközhatározó – tehát eltér attól a tipológiai tendenciától, amely egyébként az uráli nyelvekben is érvényesül.

A műveltető szerkezetünket tárgyaló szakirodalomból az derül ki, hogy a *-val/-vel* rag használata a *causee* kifejezésére régi keletű, a szövegelemlekben felbukkanó első példákban is szinte kizárólag azt találjuk. A MNyTNY II/2. kötetében a következőket olvashatjuk (R. Hutás 1995: 273). „Az eszközlő alanyon (ágensen) azt a cselekvésben közreműködő személyt (vagy személyként felfogott jelenséget) értjük, amelyet nyelvünk *-val/-vel* és *-tól/-től* ragos, ill. *által* névutós névszóval fejezett ki a nyelvtörténet folyamán. Az eszközlő alany fakultatív bővítmény. Eltér azonban a cselekvő ige vonzataitól. Elsősorban a cselekvő kiemelése végett, az igenem megkülönböztetése céljából jött létre...” [Az idézett részben nem világos számomra, hogy a *-val/-vel* ragos határozó miért szolgálna a cselekvő kiemelésére.]

Ha az idézett helyen található példák közül csak a faktitív igével alkotott szerkezeteket vesszük figyelembe – és elhagyjuk az *üzen*, *küld valakitől*-féle kifejezéseket –, akkor az arányok a következők lesznek:

-val/-vel ragos határozó: 4

-tól/-től ragos határozó: 1

által névutós határozó: 1.

Idézek a példákból:

1. Guaryk. 13. emborrel vñ magat meg utaltatt'a (1495.)
Nádk. 562. Ennec vtanna a čazar nağ erş emborðokkal
vñtet efmeg igon verethe (1508.)
MargL. 63. el hozata evnen magat ev zvleývel és baratyval (1510.)
ev magat ostoroztagya vala soror sabinaval
2. VirgK. 84: az pap iambortol az mifalt eleue, hozatak (1529.)
3. ÉrdyK. 557: ew atalok hyrdettety meg (1524–27.)

Az MNyTNY-ban közölt példák számaránya némileg megtévesztő. A nyelvtörténeti források vizsgálata ugyanis azt mutatja, hogy a *-val/-vel* rag használata általános, a példák száma tetszőlegesen növelhető, a *-tól/-től* rag és az *által* névutó előfordulása viszont ritka ebben a szerepben, a faktitív igékkel alkotott műveltető szerkezetekben.

A *-tól/-től* rag használatára Klemm közöl még egy példát (1928–1942: 197):
VirgK. 84: *Hogy szerettessem magamat tőle.*

Mindkét eddig idézett példa megtalálható az MNySz. III. kötetében (738), ahol még egy további adatra is rábukkanunk: Pázm. Préd. 298. *Az ellenségtől meg vereté őket.* Az *üzen* és a *küld* ige gyakran előfordul ezzel a vonzattal, de faktitív képzett ige mellett csak ezt a három példát találtam a *causee -tól/-től* raggal történő kifejezésére.

Az *által* névutó viszont gyakrabban fordul elő a vizsgált szerkezetekben. Klemm is több példát közöl:

ÉrdyK. 557. H. uram főszolgája által kivétette az beigtatásnak mását

Gyöngy MU. 3: 274 asszonyállat által öletni meg

Kaz Reg. 229. Munkáját mások által végeztetni stb.

A nyelvtörténeti forrásokon kívül tájékozódtam a fontosabb nyelvjárási szótárakban is (Ormánysági szótár, Szamosháti szótár, Kórógyi szótár). Abban a néhány példamondatban, amely műveltető szerkezetet tartalmazott, a causee esete mindig *-val/-vel* ragos volt.

Több okból is érdemes most kitérni a műveltető szerkezetek és a szenvedő mondatok kapcsolatára. Egyrészt azért, mert az említett két szerkezet a világ számos nyelvében rokon vonásokat mutat.

A vogulban a faktitív igék causeeja latívusz/datívuszban áll, ugyanúgy mint a szenvedő szerkezet ágense. A causeera főntebb hoztam példát, álljon itt most egy passzív szerkezet (Kálmán 1976: 61.).

āŋkatn naprajāwemen 'Az asszonyok által leöntöttetünk (mi ketten).'

A lappban is megegyezik a causeenak és a szenvedő szerkezet ágensének az esete (Lakó 1986: 138):

ač'če dāgātii niibe raw'dai 'Az apa kést csináltatott a kováccsal (dat.).'

manna gaskatālāi bædnāgii 'A gyerek megharaptatott a kutya által.'

A vogulban, lappban – és további nyelvekben – a szenvedő és a műveltető igét különböző képzővel képezik, a vonzatuk viszont megegyezik. A magyarban fordított a helyzet: a képző ugyanaz (*-at/-et*), a vonzat különböző (*-val/-vel*, ill. a *-tól/-től, által*) és különböznek természetesen a személyragok is. A *veretni* főnévi igenév önmagában kettős jelentésű.

'veretni valaki által', ill. 'veretni valakit/valamit valakivel'.

Szenvedő értelemben az ikes személyragokat használjuk: *veretem, veretel, veretik*. A cselekvő alak lehet alanyi és tárgyas ragozása is, *veretek ~ veretem, veretsz ~ vereted, veret ~ vereti*.

A vonzatok használata érdekes megoszlást mutat. Hogy a két hasonló szerkezet befolyásolja egymást, az természetes, annál is inkább, mivel mind a causee, mind a szenvedő mondat határozója tkp. ágenst fejez ki, pl. *Megveretem Pistával* (öt). *Megveretik Pistától/Pista által*. Az a meglepő, legalább is számomra, hogy nem keveredésről van szó: a *-val/-vel* rag nem szerepel passzív kifejezésekben, csak a szenvedő szerkezet látszik hatással lenni a műveltetőre. A keveset használt passzívum befolyásolja a lényegesen gyakoribb kauzatív konstrukciót. A kérdésre nem tudok választ adni, behatóbb vizsgálatra lenne szükség. Később röviden még visszatérek a problémára.

Az biztos, hogy a *-val/-vel* ragot régóta használjuk a causee jelölésére. Ezzel kapcsolatban két körülményre hívnám fel a figyelmet.

Főntebb már szóltam arról, hogy a nyelvek többségében nem állhat két különböző szintű akkuzatívusz egy mondatban, s hogy ilyenkor a nominatívusz helyére nem tárgy-, hanem részeseset lép: *Pista dolgozik* → *Dolgoztatom Pistát*, de *Pista levelet ír* → **Levelet íratok Pistát*. Azt is említettem, hogy a magyarban nem részes eset váltja fel a tárgyesetet, hanem eszközhatározói eset. A datívusz jóval gyakoribb a műveltető

szerkezetekben, mint az instrumentális, de – úgy tűnik – az eszközhatározóval kifejezett causee egy jól körülhatárolható alcsoport jellemzője. Comrie mérlegeli azt a lehetőséget, hogy az instrumentális használatának más a motivációja (Comrie 1981: 174–6).

Amikor a kettős akkuzatívusz elkerülése végett a causeet datívuszba tesszük, a motiváció morfoszintaktikai. Más a helyzet az eszközhatározó használata esetében: ilyenkor a motiváció a szemantikai tényezőkkel függ össze. A kifejezés módját az befolyásolja, hogy az eszközlő/kivitelező alany, a causee milyen mértékben ura cselekedetének, mennyire számít az együttműködésére a kezdeményező alany. Az akkuzatívusz tipikusan azt jelöli, hogy a causeenak alig van beleszólása abba, hogy mi történik vele, hogy mit kell tennie. Comrie ezt így fogalmazza meg (174): „...the accusative, as the basic morphological encoding of the direct object, typically refers to an entity with a very low degree of control.” A datívusz az experiens és a recipiens tipikus esete. Itt már nagyobb a degree of control, az érintett személy befolyása az adott szituációra: *János könyvet ad Máriának*. Mária visszautasíthatja a könyvet, írja Comrie. Persze az akkuzatívusszal kifejezett eszközlő alany is megtagadhatja a cselekvés végrehajtását, lehetne hozzáfűzni Comrie okfejtéséhez. Az instrumentális esetében a degree of control jelentős, a kezdeményező alany számít az eszközlő alany közreműködésére. A két kifejezés mód különbsége nem abban áll, hogy a causee egyes esetekben megtagadhatja az együttműködést, más esetekben nem, hiszen mindig megtagadhatja, hanem abban, hogy az egyik szerkezet utal a causee feltételezett együttműködési szándékára, a másik pedig nem.

Hetzron főntebb már idézett példái azt mutatják (*Köhögtette a gyereket*, ill. *Köhögtetett a gyerekekkel*), hogy a magyarban az eszközhatározó használatát a degree of control motiválja. Ugyanez a különbség számos nyelvben megtalálható. Comrie két nyelvből idéz példát (175), a japánból is a kannadából.

A japán példában az ige intranszitiv, az akkuzatívuszi causee áll szemben a datívuszival.

Taroo ga Ziroom o ikaseta (Akk.)

‘Taroo made Ziroom go’

Taroo ga Ziroom ni ik-ase-ta (Dat.)

‘Taroo got Ziroom to go’

A kannada nyelvi példában tárgyas ige mellett datívusz (kevesebb kontrol, együttműködés), ill. instrumentális (több kontrol) áll szemben egymással:

Avanu nanage bisketanu tinnisidanu

*ő (nom.) – én (dat.) – kétszersült – enni (kauzativ)

‘He fed me a biscuit.’

Avanu nanninda (instr.) bisketanu tinnisidanu

‘He got me to eat the biscuit’

Kulikov ír arról, hogy hasonló különbség az ige morfológiájával is kifejezhető. Az Etiópiában beszélt oromo nyelvből idézi a következő két mondatot (1993: 128)

terfaa-n gurbaa raff-is-e

Terfa-NOM boy sleep-CAUS/AGR.

‘Terfaa put the boy to sleep (e.g. by rocking him)’

terfan-n gurbaa raff-is-iis-e

Az ige két kauzatív képzőt vesz föl.

‘Terfaa made the boy sleep (e.g. by giving him a sleeping pill).’

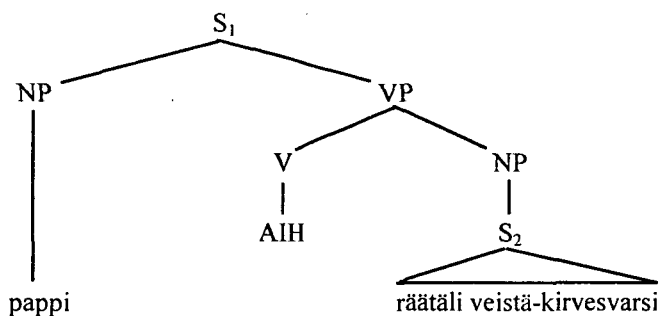
A képző kettőzése a kezdeményező alany causeera gyakorolt hatásának az intenzitását fejezi ki. Kulikov a kettőzés számos egyéb lehetséges szerepét is bemutatja.

A magyaron kívül csak a finn használ instrumentálist az eszközlő alany kifejezésére faktitív igék mellett, de inkább csak akkor, ha a faktitív igenek nincs tárgya. Idézek egy példák a viszonylag ritkán előforduló causeet is tartalmazó műveltető szerkezetre. A mondat egészen sajátos.

Pappi veistättää räätäliä kirvesvarren.

‘A pap fejszenyelet faragtat a szabóval (instr.)!’

A mondat struktúráját így szemléltetik (Hakulinen–Karlsson 243):

A finnben az ilyen mondatok helyett inkább igeenes szerkezeteket használnak:

Vääperi laulatti sotilailla virsiä

‘A törzsörrmester dalokat énekeltetett a katonákkal’:

Vääperi pani (laittoi) sotilaat laulamaan virsiä.

Azt nem tudom megítélni, hogy az igeenes szerkezetek, ill. az eszközhatározói causeet tartalmazó mondatok között van-e különbség az eszközlő alany együttműködési hajlandósága tekintetében. Elvileg az igeenes szerkezet direkter, a causee együttműködési szándékára nem utaló kifejezés, hiszen az eszközlő alany esete az akkuzatívusz. A saját finn nyelvérzésem alapján nem mernék ilyen finom különbségekről nyilatkozni, de talán a finn értelmező szótár is arra utal, hogy a *panna* + infinitívusz + tárgyeset direkt műveltetést fejez ki. A *panna* címszó alatt ezt olvashatjuk: *Äiti pani* (= *pakotti, käksi*)

lapsen pyytämään anteeksi. 'Az anya bocsánatot kéretett a gyerekekkel.' A zárójelbe tett két ige jelentése: 'kényszerítette, megparancsolta' (NS).

Röviden kitérek még az osztjákra, ahol a causee szintén két esetben állhat, legalább is a keleti és a déli nyelvjárásokban. Már említettem, hogy az aránylag bőséges szakirodalom dacára alig lehet példákat találni a műveltető szerkezetekre. Az általam összegyűjtött néhány példa azt mutatja, hogy a causee esete a datívusz (Mikola 1995: 259).

ánkem... lojŋala jernas wáńšuptas.

'Anyám a barátnőjével (Dat.) ruhát szabatott'.

Karjalainen a következő mondatpárt közli a *weraltatä* 'csináltat' címszó alatt.

Vj. *mä jõŋä weraltlim* 'teetän hānellä itselleni'

Vj. *Mä jõŋä* 'weraltlam

'я заставил его работать кому-нибудь другому...'

Az első mondatban a causee esete datívusz (*jõŋä*), a finnül megadott értelmezés magyarul így hangzik: 'csináltatok vele magamnak'. A második mondat causeeja akkuzatívuszban áll (*jõŋä*), s az orosz fordítás így tehető át magyarra. 'valaki más számára dolgoztatom őt'. Az első mondat igei állítmánya tárgyas, a másodiké alanyi ragozású. A probléma érdekes, de további adatok híján nehezen értelmezhető.

Végül visszatérek még a műveltető szerkezetek és a passzívum kapcsolatára. Többen fölvetették azt a lehetőséget, hogy a műveltető szerkezet szenvedő kifejezésen (is) alapulhat, tehát nem csak aktív alapú kauzatív szerkezet létezik: 'előidézi, hogy valaki írjon', hanem szenvedő is: 'előidézi, hogy valami leírassék' (Comrie 1981: 172–3, Hakulinen – Karlsson 1979: i. h., Erdal 1996). Erdal idézi a következő francia mondatokat (87).

J'ai fait manger le pain au chat

'Megettettem a kenyeret a macskával'

Az angol fordítás érzékelteti a mondat aktív voltát

'I made the cat eat the bread'

J'ai fait manger le pain par le chat.

'Megettettem a kenyeret a macskával.'

'I had the bread eaten by the cat'.

A *par* 'által' névutó használata ellentmond annak a szabálynak, amely szerint a tárgyas faktitív igék mellett a causee esete a datívusz. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a műveltető szerkezet alapja passzív mondat is lehet, akkor az esethasználat megfelel a várakozásnak, hiszen a passzív mondatok ágensét a francia *par* prepozícióval jelöli. Comrie (173) problematikusnak látja ezt a magyarázatot, mivel a franciában nem lehet ilyen szenvedő főnévi igenevet tartalmazó mondatokat képezni.

*Jean a fait être mangées les pommes par Paul'

'Jean megetette az almákat Paullal'

Ehhez hasonló problémák a finnben és a törökben is fölmerültek. A magyarban azonban, úgy tűnik, nincs semmi probléma. Láttuk, hogy az *-at/-et* képzős ige kettős, aktív és passzív értékű: *veret-ni* 'valakitől megveretni; valakivel megveretni'. Mivel a műveltető képző igen gyakran megkettőződik, ki lehetne mutatni olyan eseteket, ahol a passzív töből jön létre műveltető ige. Passzív alapú faktitív igék mellett viszont szabályos az *által*, ill. a *-tól/-től* használata. Korábban az összetett képzős műveltető igék gyakoribbak voltak. Klemm (i. m. 60) szól arról, hogy a nyelvmlékekben sok az *-attatik/-ettetik*, *-tattatik/-tettetik* képzős szenvedő ige. Ugyanez elmondható a műveltető igékről is. Az EMSz egész sor összetett képzővel ellátott aktív igét közöl. Nem volt módomban és terem kimerítő adatgyűjtésre, pusztán a *be* igekötős igéket néztem át futólag. A következő igéket találtam: *becsináltattat*, *befedettet*, *behívattat*, *behordattat*, *behozattat*, *beíratat*, *berakattat*, *beszántattat*, *betétettet*, *bevitettet*. Mindegyik igével több mondatot is közöl a szótár, s egyik esetben sincs szó többszörös műveltetésről (valaki által valakivel csináltat valamit.)

A finn összetett műveltető igéket azért nem próbálták így magyarázni, mert a finnben nincs igazi passzív ragozás, csak egy alakja van, amely formailag 3. személyű, általános alanyt fejez ki, és amelyhez semmilyen formában nem kapcsolható ágens: *kirja lue-ta-an* (< **luke-tta-ksen*) 'a könyvet olvassák' tkp. 'a könyv olvastatik'.

A *-tta/-ttä* képző tehát passzív ige-töveket is képez.

Érdekes kísérletről számol be Pennanen (1986), aki hosszú tanulmányt írt a finn összetett műveltető képzőről. Északkeleti finn nyelvjárást beszélővel állították össze és értelmezték az alábbi finn kifejezéseket (167).

Hevonen vetää (tukkeja)

'The horse hauls (logs).'

Hevosmies veä-ttä-ä (tukkeja hevosella)

'The driver makes the horse haul logs'

Työnjohtaja veä-tä-ttää (tukkeja hevostiehellä)

'The foreman orders the driver to get the logs hauled (by the horse)

Tukkiyhtiö veä-tä-ty-ttää (tukkeja työnjohtajalla)

'The lumber company orders the foreman to cause the driver to have the logs hauled (by the horse).

Az angol fordítás mintha azt érzékeltetné, hogy az újabb képzőket passzív jelentésű szótövekhez teszik hozzá. Természetesen nem gondolom, hogy ennek a lehetőségnek a fölvetésével bármit is megoldottam volna a finn műveltető szerkezetek problematikájából. A céloom inkább az volt, hogy rámutassak a finn nyelv kifejező eszközeinek a gazdagságára.

Az összetett műveltető képzőkről egyébként tartalmas tipológiai tanulmány olvasható Kulikovtól, amelyből fentebb már idéztem (Kulikov 1993).

IRODALOM

- Comrie, Bernard 1981: *Language universals and linguistic typology*, Oxford, Blackwell.
- É. Kiss Katalin 1998: Mondattan, in É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris, 15–184.
- EMSzT. = Szabó T. Attila szerk. 1976: *Erdélyi magyar szótörténeti tár I*, Bukarest. Kritérion.
- Erdal, Marcel 1996: On applying 'causative' to 'passive' mainly in Turkish, in Á. Berta–B. Brendemoen–C. Schönig szerk.: *Symbolae turcologicae: studies in honor of Lars Johansson on his sixtieth birthday 8 March 1996*, Istanbul. Swedish Research Institute in Istanbul.
- Hakulinen, Auli–Fred Karlsson 1979: *Nykysuomen lauseoppia*, Jyväskylä, Gummerus.
- Hetzron, Robert 1976: On the Hungarian causative verb and its syntax, in M. Shibatani szerk.: *Syntax and semantics 6: The grammar of causative constructions*, New York, Academic Press, 371–398.
- R. Hutás Magdolna 1995: Az alárendelő szerkezetek: Az igei szerkezetek, in Benkő Loránd–Rácz Endre szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor: Mondattan – szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai, 247–317.
- Karjalainen, Kustaa Fredrik 1948: *Ostjakisches Wörterbuch I–II*, bearbeitet und herausgegeben von Y. H. Toivonen, Helsinki, SUS.
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia vogulica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 1998: Alaktan, in É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris, 185–289.
- Klemm Antal 1928–1942: *Magyar történeti mondattan I–III*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Komlósy András 1992: Régensek és vonzatok, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 299–527.
- Kulikov, Leonid 1993: The "second causative": a typological sketch, in B. Comrie–M. Polinsky szerk.: *Causatives and transitivity*, Amsterdam–Philadelphia. Benjamins, 121–54.
- Lakó György 1986: *Chrestomathia lapponica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- B. Lőrinczy Éva 1962: A határozó, in Tompa József szerk.: *A mai magyar nyelv rendszere II*, Budapest, Akadémiai, 162–259.
- Mikola Tibor 1995: Kausative Konstruktionen in den uralischen Sprachen, *Néprajz és Nyelvtudomány* 36, 251–65.
- MNySz. = Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond szerk. 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár I–III*, Budapest, Hornyánszky.
- NS = *Nykysuomen Sanakirja* 1–6, Porvoo–Helsinki 1951–1962, Werner Söderström.
- Pennanen, Esko V. 1986: On the so-called curative verbs in Finnish, *Finnisch-ugrische Forschungen* 47, 163–82.